

Душан Ј. Мартиновић*

ПРИЛОГ ИЗУЧАВАЊУ МУЗИЧКЕ УМЈЕТНОСТИ У ЦРНОЈ ГОРИ

1. ПРВА ЦРНОГОРСКА ВОЈНА МУЗИКА (1871-1879)

Прва војна музика црногорска основана је у јесен 1871. године по налогу црногорског суверена Николе I Петровића-Његоша, који је за првог капелника ангажовао диригента Антона Шульца, Чеха, до тада хоровађу которског Пјевачког друштва “Јединство”.

Како је и када дошао на Цетиње диригент Антон Шулец поуздане податке пружа Јован Бућин у “Прегледу рада Српског пјевачког друштва ‘Јединство’ у Котору од 1839. до 1929” (Котор 1929). Бућин у својој расправи износи низ занимљивих података, између осталог, да је приликом гостовања “Јединства” поводом крштења Данила Петровића, дошло до неких размирица између капелника Шульца и Управе которског Пјевачког друштва.

“Шулец, иза леђа Јединства, водио је преговоре да добије мјесто капелника Цетињске музике, није се хтио одазвати проби испред вечерње забаве, а после је исте поступао је арогантно и непристојно са пјевачима. Стога на сједници 6. октобра би одлучено да се отпусти, ако се не поправи. На сједници 24. септембра би прихваћена Шулцова оставка...”¹

А. Шулец је очигледно своју оставку послао са Цетиња, јер је, како је већ речено, 11. новембра 1871. приредио први концерт. Такође је 6/18. децембра те године на књажев имендан Пјевачко друштво са Шулцом на челу одговарало у манастирској цркви за вријеме службе. Каже се да је Пјевачко друштво “скоро установљено под управом г. Шульца, бившег учитеља которског пјевачког друштва “Јединство”. Хроничар констатује, на крају:

* Аутор је ванредни члан ЦАНУ.

¹ Прото Јован В. Бућин: *Преглед рада Српског пјевачког друштва “Јединство” у Котору од 1839. до 1929*, Котор 1929, стр. 22-25.

“За кратко вријеме имаће Црна Гора и своју војничку банду. Бивши учитељ пјевања которског пјевачког друштва Јединство, г. Шулиц, који је прије био у аустријској војничкој банди, примљен је за учитеља црногорске банде, а изабрани су до сада до двадесет црногорскијех момчади, које ће он обучавати. Желимо овој у Црној Гори са свијем новој установи што бољи успјех.”²

Дакле, Пјевачко друштво, основано у окриљу Цетињске читаонице у другој половини 1871. године, ускоро је конституисано и као прва црногорска војна музика, јер су потребе црногорске државе и њеног двора тако налагале.

И Валтазар Божишић у своме раду: “*Попис државног уређења Црне Горе из 1873. године*” констатује:

“Војничка музика од прије двије године је установљена (на Цетињу - Д. М.). У њој има око 30 лица. Пошто је још доста нова установа, није потпуно ни организована. Има свога капел-мајстора.”³

Прве архивске податке о црногорској Војној музици нашао је Ристо Ј. Драгићевић у фондовима такозване Војне управе за 1869-1873. годину и “Војне музике” који се налазе у Државном архиву на Цетињу, и обзнанио их у *Старинама Црне Горе*. Драгићевић је у овој својој фактографијом богатој студији саопштио низ драгоцјених појединости о школовању младих музичара, набавци музичких инструмената и музикалија.⁴

И један запис чешког књижевника Јозефа Холечека о “Војничког капели” на Цетињу умногоме употпуњава нашу спознају о њој. Наглашава да је његов земљак А. Шулиц још док је био у Котору “обратио позорност на себе” црногорског књаза и “тима, што је у кратко доба сложио двије оперете [...] из повеснице за доба косово-пољског [...] и из црногорског живота”. Холечек истиче:

“Када је хтио књаз да оснује капелу, позове Шулица за капелника. Овај је био готов, али мука беше с капелом. Књаз наложи главарима, да позову младиће из свих округа, да се добровољно пријављују. Прође извесно време и нико се не појави. Да се то тицало нападаја на непријатеља - појурили би и школска омладина, јер Црногорцу ваља војевати, а не забављати се оним што доликује само ускогаћим лацманима!” - закључује Холечек, и додаје да то није одвратило књаза Николу, већ:

² *Црногорац*, Цетиње I/1871, бр. 46, 11. XII, стр. 184.

³ *Записи*, Цетиње 1939, књ. XXI, стр. 282: В. Божишић наводи да сваки батаљон стајаће црногорске војске има 3-4 војничка трубача, који су редовно обучавали “за војничке трубне знаке” војни музиканти из састава Црногорске војне музике.

⁴ Ристо Ј. Драгићевић: *Црногорска војна музика (1871-1916)*. - Старине Црне Горе, Цетиње 1975, V, стр.15-80.

“Он изашаље неколико перјаника по Црној Гори да насилно врбују свираче”.

Перјаници су се разишли, “па кога ухватише, тога не пустише: морао је ш њима да иде на Цетиње”, гдје му је било суђено “да га Шулиц посвети у хармонију тонова”.

Музиканти су имали и своје униформе, што Холечек описује овако:

“Свирачима дадоше неку униформу и то само плаву блузу, која је на огрлицу имала црвене и беле латице. Остало одело имали су народно [...]”⁵

Ј. Холечек своје мишљење о Првој црногорској музици, догађајима и предузиманим мјерама које су јој претходиле, ослања на провјереним причама које је о томе сазнао на Цетињу. Треба овдје подсетити на један распис црногорске власти упућен племенским капетанима 8. марта 1868. о бирању и обуци војних трубача. Распис је био одштампан у Државној штампарији на Цетињу, и гласи:

“Господине капетане!

У недељу пред Васкрсење, тј. на Цвијети, да се нађе од сваке стотине војника из ваше капетаније по један трубач са својом трубом на Ријечи Црнојевића, да продужи науку свирања до потпуно потребитог знања.

Ако је који трубач из ваше капетаније умро, Ви ћете од исте стотине изабрати другог момка да упражњено мјесто попуни и да се обучи.

У случају, пак, да је који трубач због празнила (сиромаштине – Д.М.) из ваше капетаније у свијет пошао, то ћете послати са његовом трубом другог момка из исте стотине да се обучава. Но, препоручујем Вам: да гледате да не изаберете празног као првога, јер ће се тицати у том случају Ваше штете, по чем ће Ви се поднијети да платите сав трошак, који ће новоначени трубач потрошити, док своју науку доврши; јер сте сигурно могли од стотине једнога изабрати, кога празнило не би наћерало да трубу остави и у свијет пође пошто је Господар на њега 20 талијера потрошио.

Препоручује Ви се, да ни пређе ни послуже, но управо на Цвијети, споменути трубачи на Црнојевића Ријеку буду.

По заповијести Његовог Височанства Књаза Николе I.

Машо Врбица, побочник.”⁶

Услед недостатка музичког предзнања и културе, А.Шулц је уз огромне напоре оркестар обучио да механички изводи поједине композиције. О начину њиховог музицирања Јосиф Холечек рељефно казује:

⁵ Јосиф Холечек: *За слободу. Слике и цртице из црногорских и херцеговачких бојева против Турака*, Нови Сад, 1881, стр. 33-35.

⁶ Наведено према др Перу Шоћу: *У културно благо Црне Горе уткана је и музика*. - 10 година средње Музичке школе “Његош” - А л м а н а х, Цетиње - Котор 1946/7 - 1956/7, стр. 14-15.

«Свирка траје све fortissimo убрзаним темпом и не знате да ли чујете чинеле или кларинете. Ви их са осмијехом слушате, скоро вам се допада, јер се ту енергично ради. Када би вам свирали на Цетињу Козмаков марш, не би били тако незадовољни... Капела индивидуално црногорска. Али муке! Наједанпут неко није ударио у епакло у потребно вријеме. Узалуд Шулц лупа ногама, окреће се к њима страшним погледом, а лице му обли црвен, а такт је некуд одлетио у гору и Бог зна кад ће доћи.»⁷

Као што смо већ истакли Прва војна капел-музика је основана на Цетињу 1871. године и њен први капелник био је Чех Антон Шулц. *Црногорац*, првјенац црногорске журналистике, у другом свом годишту (1872), пратећи културна збивања у Црној Гори, доноси и прве вијести о “Војничкој банди на Цетињу”, установљеној годину раније, истичући да је прошло доста времена око њеног оснивања”, те је због тога “редовно учење почело скоро”. С тим у вези, овај најстарији црногорски лист констатује да је за веома кратко вријеме ова “музикална школа” добро напредовала под вјештом управом вриједног капелника А. Шульца, зато треба очекивати добре резултате, што се може претпоставити “и по труду учитељевом и по постојећој вољи и бистрини учеће момчади”.⁸

Црногорска војна музика је током 1872. године имала више јавних наступа приликом рођендана појединих чланова Књажевске породице, престолонаследника на примјер,⁹ рођендана и имендана¹⁰ његових одлазака и долазака из иностранства,¹¹ затим поводом важних историјских догађаја, уочи и на дан дворских свечаности и државних празника.¹² Примјера ради навешћемо програм који је Војна музика презентирала 25. септембра 1873 - на рођендан црногорског књаза и господара:

Црногорка и Италијанка - марш потпури од А. Шульца;

Симфонија “*Air Iuisse*”, од Глука;

Милитарска полка, од Каштеа;

Уломак из опере “*Rigoletto*”, од Вердиа;

“*Sharlottem*” полка-мазурка од Штрауса;

“*La Fme d Italie*” - фантазија од Шульца;

Напреј застава славе - марш од Мезака.

Поводом изведеног програма *Глас Црногорца* не штеди комплименте и констатује: “Управитељ банде г. Шулц заслужује заиста сваку

⁷ Јосиф Холчек: *op cit*.

⁸ *Црногорац*, Цетиње, II/1872, бр. 20, 20. V, стр. 80; *Глас Црногорца*, Цетиње, I/1873, бр. 35, 17. II, стр. [4].

⁹ *Црногорац*, Цетиње, II/1872, бр. 24, 17. VI, стр. 96.

¹⁰ *Глас Црногорца*, Цетиње, I/1873, бр. 23-24, 25. IX, стр. [6]; бр. 34, 10. XII, стр. [4].

¹¹ *Глас Црногорца*, Цетиње, I/1873, бр. 8, 9. VI, стр. [4].

¹² *Глас Црногорца*, Цетиње, I/1873, бр. 10, 23. V., стр. [4], бр. 34, 10. XII, стр. [4]; бр. 35, 27. XII, стр. [4].

хвалу, када је кадар био у овако кратко вријеме толике успјехе показати”.¹³ Војна музика је, по правилу, свирала за вријеме пригодних свечаности испред књажевог двора, а неријетко и улицама града.

Прва црногорска војна капела под руководством капелника А. Шульца имала је двадесетак чланова; њихово школовање и обучавање трајало је три године. Послије тога питомци нијесу постојали професионални музиканти, већ су већина одлазили у чиновнике, понеки у занатлије. Требало је да капелник уложи много знања и још више напора да питомце, најчешће неписмене младиће, понекад и без слуха, обучи и тако створи “музичку банду”. Према неким подацима љекара Вајзера из 1874. године чланови прве генерације црногорских војних музиканата, или “војне банде” како се најчешће звала, били су: Ђуро Вуксановић, Јован Јовићевић, Саво Почек, Илија Филиповић, Томо Средановић, Петко Гавриловић, Перо Средановић, Иван Буроња, Крсто Каваја, Перо Вукић, Милош Крушка, Јован Бановић, Перо и Крсто Јоветић, Милош Живковић, Иво Мијач и Марко Ђуровић.¹⁴ Према архивским подацима из 1879. године наводе се имена сљедећих музиканата, осам раније споменутих и 13 нових: Нико Умац, Нико Јоветић, Петар Ненезић, Крсто (Кићо) Каваја, Милош Живковић, Милош Крушка, Раде Вукмановић, Саво Ђуров (?), Перо Моштрокол, Глигор Вуков (?), Томо Средановић, Перо Ников (?), Маџар Филиповић, Перо и Крсто Јоветић, Нешо Бољевић, Петко Гавриловић, Марко Сорат, Иво Каваја, Саво Почек, Ђуро Вуксановић. Сви су имали плату по 100 талијера годишње.¹⁵

Шулц је руководио животом и радом питомаца Прве црногорске војне музике; увео је војничку дисциплину и ред; питомци су по читав дан вјежбали; на одређени знак су устајали, ишли на ручак и спавање. Били су смјештени у некој цетињској примитивној кући, у чијем је приземљу била штала, а на спрат се ишло стубама (лествама), јер степеништа није било.

Углед Прве војне музике црногорске порастао је за вријеме ратова са Турцима 1875. и 1876/78. године, када је Музика била постављена на видна мјеста, одакле је свирала и за вријеме жестоких окршаја, што је Црногорцима уливало борбени морал, а турске војнике је деморалисало.

Послије ослободилачких ратова, музиканти са својим капелником Антоном Шульцом вратили су се на Цетиње са неколико разбијених труба, које више нијесу биле за употребу. Књаз Никола I је, међутим, набавио нове инструменте и Прва црногорска војна музика је продужила са

¹³ *Глас Црногорца*, Цетиње, I/1873, бр. 23-24, 22. IX, стр. [6].

¹⁴ Уп.: Ранко Кујовић: “Војна банда” на Цетињу.- Цетињски лист, XXI/71997, бр.403, 17.IV, стр.6.

¹⁵ Р.Кујовић: *op. cit.*, бр.404, 15.VI, стр.6.

својим радом до прољећа 1879. године. Мада је дјеловала готово пуне двије деценије, она није постигла виши умјетнички ниво; њезино постојање је, ипак значило доста за будући развој музичке умјетности у Црној Гори.¹⁶

Прва војна музика је привремено укинута маја 1879. године. Тада је и капелник Шулиц напустио Музику на Цетињу. Војна музика је, међутим, обновљена деценију касније ...

У међувремену, у недостатку Војне музике, у неким посебним приликама - када су долазили страни државници у црногорску престоницу, позивана је Војна музика из Котора.

Позитивни помаци у свеколиком културном животу на Цетињу се огледају и у томе што је народ почео све више да се интересује за музику. Истовремено су се мијењала и схватања о музичарима, а њихов позив је сматран часним и достојним Црногораца. Тако је створена повољна клима, у којој су успјешно почела да дјелују деведесетих година XIX и почетком XX вијека културно-умјетничка и пјевачка друштва (КУД "Горски вијенац", Занатлијско-пјевачко и тамбурашко друштво, Прво цетињско црквено-пјевачко друштво "Његош" и др.) и у таквој, новоствореној културној атмосфери, уз појачани пјевачки интерес младих, започела је своју дјелатност Друга црногорска војна музика, са капелником Фрањом Вимером на челу.

Дипломатска активност Црне Горе преламала се на Цетињу, гдје је било 12 акредитованих дипломатских мисија (посланстава); дочеци и испраћаји страних дипломата приликом предаје акредитива, што се вршило по утврђеним међународним стандардима, а, уз то, због све чешћих посјета Цетињу високих страних државних функционера - императивно су наметали потребу за постојањем војне музике, која је, напоскон, обновљена новембра 1889. године и она ће функционисати све до слома Црне Горе почетком 1916. године.

Министарство просвјете и црквених послова 5. јула 1889. године расписало је јавни конкурс¹⁷ којим је тражено лице "за учитеља музике и хармоничног (нотног) пјевања, који би у тим предметима обучавао ученике Богословско-Учитељске школе и Гимназије, а по потреби и ученице овд. Женског института [...]"¹⁸ Стицајем срећних околности за музичку културу у Црној Гори на "Стечај" су се јавила два стручна лица, обојица Чеха: Роберт Толингер и Франтишек-Фрањо Вимер и оба су примљена у црногорску службу. И један и други су провели значајан дио радног вије-

¹⁶ Гордана Крајачић: *Војна музика у Црној Гори (Антон Шулиц и Фрањо Вимер)*. - Музички гласник Црне Горе, Подгорица, I/1997, бр. 2, стр. 8-9.

¹⁷ Уп: *Глас Црногорца*, Цетиње, XVIII/1889, бр. 31, 30. VII, стр. [3]; бр. 32, 6. VIII, стр. [4].

¹⁸ Ibidem.

ка на Цетињу: Толингер као професор музичког васпитања на Књажевом двору и у средњошколским заводима (Гимназији, Богословији и Дјевојачком институту) с краја 1890. до средине 1897. године.¹⁹

2. ДРУГА ЦРНОГОРСКА ВОЈНА МУЗИКА И ЊЕН КАПЕЛНИК ФРАЊО ВИМЕР

У вријеме доласка Фрања Вимера (František Wimmer) на Цетињу су постојале приличне могућности за културно-забавне и позоришне представе. Постојала је Велика сала у Зетском дому у који се од 26. октобра 1888. већ било уселило Друштво Цетињске читаонице које је приређивало културно-просвјетне и забавне приредбе; од 6. јуна до 16. јула 1889. гостовало је Српско позоришно друштво под управом Ђорђа Протића итд. Формирана је у црногорској престоници публика са филтрираним укусом и естетским осјећањем; чинили су је књажевска породица и дворска свита, дипломатски кор, извањци и домаћа интелигенција која се школовала у разним културним средиштима у иностранству. . .

Франтишек-Фрањо Вимер (Roosloki, Чешка, XI 1865 - Загреб, III 1935) се од самих почетака и доласка на Цетиње показао као добар музички педагог и врстан организатор музичког живота. Као апсолвент конзерваторијума у Прагу постављен је за капелника Друге црногорске војне музике крајем 1889. године, када је она и обновљена. Војвода Илија Пламенац, тадашњи министар војни, свакако у договору са црногорским сувереном, сачинио је крајем 1889. концепт услова за пријем у Књажевску војну музику, који, због интересантности, заслужује да се наведе.

1. “Узимат ће се момчад од 15 најмлађих до 18 година, то којег нађе љекар здрава и за тај занат способна.

2. Хаљине морају им се дати, а такође и обућа.

3. Да им се даје годишње помоћи њиховим родитељима по 30 фиорина.

4. Питомци морају три године учити, па пошто сврши три године да буде обавезан служити посље ове 3 године јошт 7 година, те свега 10 година.

5. За све 7 година дана те ће служити као музиканти дават ће се истијема лијепа плата редовна према знању и способностима у своме занату, али да не може ниједан рећи да не може служити док сврши десет година.

¹⁹ Уп. др Душан Ј. Мартиновић: *Роберт Толингер (1859-1911)*. - У: Портрети III, Цетиње 1990, стр. 7 - 39.

6. Музиканту који ће служити за 10 година треба да буде присутан родитељ или пак њему најближи, да сазнаде услове за примање ове дјеце и да примање одобри [...].

7. (Ова тачка односила се на услове служења последије десет година, па је превучена).

8. Требат ће једна доста пространа кућа у којој ће се смјестити 36 постељица и сувише једна мала камарица за једног официра ваљаног, који ће бити надзиратељ и економ ове дјеце. - У тој кући да буде трпезарија, кухина и сала за учење [...] Надзиратељ осим економских послова учит ће дјецу у пјешачкој науци, у читању, писању и рачуну.

Одредит ће се вријеме за науку у свирању, за науку осталу и за одмор [...].”

У вријеме припрема за обнављање Црногорске војне музике, на Цетињу није било погодних просторија за смјештај музиканата, њихов интернат и увјежбавање, па је, стога, министар војни И. Пламенац 20. октобра 1889. упутио званични акт бригадиру Јовану Савову Мартиновићу, с наредбом да:

“У Подгорици нађе за музику, која ће се из 36 младића саставити, једна кућа или двије, које ће у близу бити и у којима ће се ови 36 младића смјестити. - Одређено је да мора сваки питомац имати засебну постелу, за коју знаш да запреми 3 лакта у дужину и лакат у ширину, а помеђу постељама мора бити простор од најмање 18 унача. - Осим камара за лежњик, треба таква кућа да имаде једну пространу и зрачну камеру за учење, једну камару за трпезарију, једну, ако ће и помању, камару за опрему хаљина и за магацин, и, на свршетку, кухину [...]”²⁰

Министар Пламенац, напоскон, наређује бригадиру Мартиновићу да кућу нађе у Старој вароши подгоричкој, јер “У нову варош (Миркову варош - Д. М.) не би нам за њих ништа ваљало, јер момчад би вазда у пазар била, па то не би ваљало ништа”.²¹ Исто тако, Пламенац савјетује Мартиновићу како да “офит” буде скроман и прихватљив.

У међувремену је министар војни наручио из Трста “сву важнију робу за музиканте: свиту за војничке кабанице, 38 гвоздених кревета са даскама, 152 чаршава од дебелог платна, 72 пешкира, 36 торбица за спрему разних ситница (као што носе аустријски војници на маршевима), 100 кутија масти (‘патине’) за ципеле, по 37 комада четака за чишћење робе и чишћење ципела, малих за мазање ципела, чешљева гвоздених ријетких и дрвених честих, као и 8 комада разних лампи за петролеум”.²² Уз то, наредио је да се инвентар који је припадао Подофи-

²⁰ Ibid. , стр. 37.

²¹ Ibid.

²² Ib.

цирској школи у Никшићу, пренесе у Подгорицу за потребе Друге војне музике, а од дубровачког трговца Риста Иванишевића наручио ‘за музиканте’ “70 дубровачких бјелева, од праве и добре наше вуне и бијеле боје”. Занимљиво је да се министар Пламенац старао да за почетак рада Војне музике обезбиједи све неопходне инвентарне и друге ствари, као на примјер “летурина” (ногари за држање нота) и др. За музиканте је урађена и свечана црногорска народна ношња, по 36 џамадана, димија, докољеница, пасова, капица и по два пара опанака. Поред министра Пламенца о смјештају музиканата и почетку рада Друге црногорске војне музике старали су се командир Мило С. Мартиновић и официр Мирко Ђуровић. Све је било добро организовано и школовање младих црногорских музиканата је, по Пламенчевој препоруци, почело у “великој кући Мучића (Јуса Мучина), касније познатој “Јусовачи” у трећој декади новембра 1889, када је Вимер дошао из Херцег-Новог, гдје је био капелмајстор тамошње грађанске музике.

Ф. Вимер је од пријављених 200 момака, који су жељели да ступе у Црногорску музику, на основу провјере слуха изабрао четрдесетак, са којима је убрзо постигао изванредан успјех. Војна црногорска музика је у Подгорици била до краја 1892. године, а онда се “по највишој заповијести” преселила на Цетиње!

Лудвиг Куба, познати чешки етномузиколог, који се бавио сакупљањем пјесама из наших крајева и увелико допринио проучавању црногорског музичког фолклора, писао и о “црногорској војној музици” (Црногорској капели)²³, о свом земљаку Вимеру каже:

“Постоји једна тајна која објашњава изненађујући Вимеров успјех: Вимер свом оркестру сам припрема композиције на поједностављен начин, тако како њиховом степену увјежбаности одговара. Морао је овако да ради, јер су Црногорци, уложивши паре за музику, нестрпљиви да виде резултате”.²⁴

Л. Куба наглашава да “Момци свирају добро, са жаром и уз то, релативно врло исправно”, да “Црногорци заиста Вимера веома поштују, од када су видјели његове несвакидашње успјехе”, и додаје да је Вимеровим “одушевљењем и трудом” положен “трајни камен темељац црногорској музици за даљу будућност”.²⁵ Према тврдњи чешког етномузиколога, Ф. Вимер је “први пут јавно наступио са својим оркестром дана 6. јуна 1891. године, када је, у присуству француског амбасадора Жерара (Gerarda), свечано био отворен нови пут од Ријеке Црнојевића

²³ Лудвик Куба: *У Црној Гори. Путеви предузети са намјером сакупљања народних пјесама (1890-1891)*, Подгорица 1996, стр. 166-172.

²⁴ *Ibid.*, стр. 171.

²⁵ *Ibid.*

до Подгорице. Тада је свиран музички коктел: из опере *Живот за цара*, Сметанин секстет *Размисли Марженко*, Зајчев (Ивана Зајца - Д. М.) *У бој*, потпури чешких и српских пјесама итд. “²⁶

У току 1890. *Глас Црногорца* је дао врло позитивну оцјену о раду Црногорске војне музике на челу с Вимером, истичући да је овај “млади Чех, капелник г. Вимер, кроз мало мјесеци права чудеса почињо”.²⁷

Вимер је са својим музикантима више пута из Подгорице долазио, по наређењу, на Цетиње у вријеме важнијих народних, државних и дворских празника... Музичка капела је пјешке долазила, и собом инструменте носила, ради учествовања на разним свечаностима, дворским баловима и тсл.

Разлози за пресељење Црногорске војне музика на Цетиње били су релевантни. Чести позиви да музиканти дођу на Цетиње ради разних празника, уз које су бивали све чешћи доласци и испраћаји страних посланика приликом предаје акредитованих писама, што се обављало по утврђеним међународним дипломатским прописима и уобичајеним нормама, а уз то све чешће посјете Цетињу високих страних дипломатских државних функционера, а каткад и крунисаних глава - страних владалаца, принудили су Министарство војно да се побрине о премјештају Војне музике из Подгорице на Цетиње. Црногорска војна музика се доселила на Цетиње у новембру 1892. гдје им је поклоњена већа пажња, и гдје ће остати до капитулације Црногорске војске почетком 1916. године.

Састав ансамбла 1900. године чинили су домаћи музиканти: Стево Шарановић, Стево Иванишевић, Блажо Мартиновић, Михаило Мартиновић, Алекса Ивановић, Саво Шћеповић, Нико Газивоца, Машо Пејановић, Саво Ђурковић, Мргуд Маретић, Илија Ников [Милошевић], Саво Томов [Ивановић], Томо Савов [Мартиновић] и Мило Васов [Мартиновић]. Странци у музици црногорској били су: Јован Комарек, Јозеф Давидек, Ђовани [Јован] Веронез, Антон Нелидба, Капелан Едуард, Алфредо, Емануел Холуб, Алберти, Драслер, Вечера, Бријан, Хватан, Лозо Боци, Бон Шињор.²⁸ Поред ових, Драгићевић наводи према платном списку из децембра 1902. године и ове музиканте: Саво Ивановић, Перо Савов Томановић, Лука Филиповић, Филип Кусовац, Јоко Радоман, Душан Ников Мартиновић, Јошо Мартиновић, Васо Мартиновић, Марко Ђуров Мартиновић, Ђуро Калуђеровић, Божо Н. Ивановић, Перо Филиповић, Петар Јовановић, Спасоје Вукмировић, Ђуро Роловић, Лука Јаблан, Лу-

²⁶ *Ib.*, стр. 171-172.

²⁷ *Глас Црногорца*, Цетиње, XIX/1890, бр. 40, 1. X, стр. [3]; бр. 41, 6. X, стр. [3].

²⁸ Ристо Ј. Драгићевић: *Црногорска војна музика (1871-1916)*. - Старине Црне Горе, 1975, Цетиње, V, стр.62.

ка Мудреша, Марко Бановић, Митар Сјеклоћа и Марко Шоћ.²⁹ Касније су, 1. јануара 1904, примљени и ови музиканти: Андрија Абрамовић, Марко Ивановић и Роберт Ванус.³⁰ Р.Ј. Драгићевић доцнијих година спомиње још и: Луку Милова Мартиновића, Александра Петровића, Филипа Шоћа, Гаврила Секулића, Луку Петановића, Петра Шоћа, Блажа и Вида Јоветића, Јована Илина Милошевића и Митра Ђ. Колиновића, затим, Адама Хајбергера, Јарослава Бартака, Ђорђа Факинелиа, Франа Данијело, Ђузепе Сфорца, Алберта Цигорија, Адриана Луиђи.³¹

Гдје је била смјештена Војна музика на Цетињу - није познато све до изградње Војног стана (1896) на Великој ливади (касније названој Обилића пољани). Касније је, почетком XX вијека, Војна музика премјештена у тзв. зграду “Музике” како су је звали стари Цетињани, тада на крају “Нове вароши” (данас је на мјесту гдје је она била, у Булевару црногорских јунака, бр. 75 саграђена је нова стамбена зграда). Отада Војна музика све чешће приређује у вријеме важнијих државних празника и дворских свечаности (имендана, рођендана чланова књажевске породице, њихових вјеридаба, женидаба и удаја) концерте и забаве: у Зетском дому, испред Двора и престолонаследникова дворца (“Плавог дворца”), и веома често у Општинском парку - омиљеном шеталишту Цетињана, гдје је подигнут и омањи павиљон за музицирање. Тамо је најчешће љети свирала Црногорска војна музика пред “пуно свијета”.³²

Уочи Петровдана 1897. године свирала је музика. *Глас Црногорца* биљежи да је у општинској башти, “по вечери на пјаци, дочим су пред Двором играла кола”. Послије литургије у Цетињском манастиру на Петровдан испред Двора дефиловао је “батаљон редовне војске” са музиком. На ливади “Романовини” били су подигнути шатори гдје се народ веселио цијеле ноћи”.³³

О музицирању Војне музике у Општинском парку на челу с Вимером, оставио је др Вратислав Черни (1871-1933)³⁴ диван опис који овдје цитирамо:

“Ту сам често (у Општинском парку - Д. М.) сједио на клупи с пријатељем Вимером, који је дириговање на моменат повјерио једном Црногорцу, којег је за то оспособио, и слушао и чешке народне пјесме [...] Недјељом послје подне може се видјети у градском парку сва

²⁹ Ibidem, стр.63-64.

³⁰ Ibid., стр.64.

³¹ Ibid., стр.71-76.

³² *Цетињско љето. Слика из црногорске престонице од М. Ђуришића*. - Глас Црногорца, Цетиње, XXIII/1894, бр. 50, 19. XI, стр. [3]; бр. 51, 26. X, стр. [2-3].

³³ *Глас Црногорца*, Цетиње, XXVI/1897, бр. 27, 5. VII, стр. [3].

³⁴ Уп.: др Јири Вацек, *Вратислав Черни – присталица права црногорског народа*. - Словенски гласник, Подгорица 1998/99, бр.3/4, стр.132-136.

цетињска елита. У свечаним данима, као и на прославама, официри у ношњама складних боја, богато златом и сребром украшеним, са низовима ордена на прсима, кривим сабљама о боку, шетају у парку живо међусобно разговарајући или у друштву својих дама. Цетињске госпође у велелепном руху свијетлих боја, у сомотским јакетама, боја вишње, богато извезених златом, са сребрним појасевима филигранске израде, сједе по клупама и живо разговарају, а црногорска младеж шета наоколо. - Ту се састајало цијело Цетиње уз звуке војне музике.

Капелник господин Франтишек Вимер [...] извјежбао је војну музику тако, да се може сигурно мјерити с аустријским војним зборовима, који су познати по коректности својих достигнућа.

Наш земљак неуморно ради по цио дан: у музичкој касарни вјежба црногорске младиће у музици; даје часове дјечи богатијих црногорских породица; приређује концерте у Књажевој палати или у насљедњиковом Двору.

Током зиме под његовим руковођењем оркестар свира на забавама у Зетском дому, а он сам, као изврстан пјевач, употпуњава више тачака тога забавног програма [...].³⁵

На крају свога занимљивог описа др Черни напомиње да је Ф. Вимер недавно примио црногорско држављанство и да има на Цетињу двије куће с лијепом баштом, те да у “слободним часовима тргује на велико дрвима” за огрев, на који начин даје примјер како се упорним радом “могу обезбиједити бољи приходи и сигурнија егзистенција”.³⁶

Војна музика и њен оркестар одазивали су се на разне позиве да учествују при појединим свечаностима. Војна музика је коришћена и у туристичке сврхе; свирала је у “Гранд-хотелу” приликом посјета већих група стране туристичке клијентеле. Укратко: присуствовала је Војна музика тако рећи на свим званичним приредбама и церемонијалним свечаностима.

Од 1910. године уведен је **церемонијал мијењања страже** код књажевог и престолонаследниковог дворца, као код страних дворова, а наине у подне војска је смјењивала перјаничку стражу, уз редовну прагњу Војне музике, што је било атрактивно за госте и пролазнике а такође је и за Цетињане била пријатна забава.

За вријеме балканских и Првог свјетског рата престали су сви званични церемонијали па је утихнуло и свирање Војне музике на Цетињу. Једино је 14. априла 1913, када је одржано званично весеље поводом освајања Скадра, некадашње зетске престонице, за вријеме богослужења у манастирској цркви Војна музика, тек што је била приспјела са скадарског ратишта, увеличала опште весеље ... И када је завршен

³⁵ Vratislav Černý: *V hlavním meste Černe Hore*. V Praze, стр. 70-72.

³⁶ Ibidem.

Други балкански рат Букурештанским миром 28. јула 1913, тај датум је свечано прослављен у црногорској престоници. Војна музика је тада интонирала црногорску народну химну и заједно са окупљеним народом манифестовала радост; пред дипломатским представништвима Србије и Грчке пјеване су химне ових држава и патриотске пјесме.³⁷

И 1914. године у неколико наврата свирала је Војна црногорска музика чије је музицирање утихнуло 15. јула 1914, када је краљ Никола објавио општу мобилизацију Црногорске војске, а 24. јула исте године и рат Аустро-Угарској. Отада до почетка 1916. године чланови Црногорске војне музике налазили су се на ратишту, гдје су били на располагању разним војним јединицама. Када је, међутим, средином јуна 1915. Црногорска војска заузела Скадар на прославу тог тријумфа на њеном челу била је Црногорска војна музика, која је свирала кроз град на Бојани и испред велике зграде у којој су генерал Радомир Вешовић, гувернер Скадра, и Алекса Вуков Мартиновић, конзул црногорски у Скадру, примали честитке.

И током јула и августа 1915. године било је неколико свечаних приредби на Цетињу, на којима је учествовала Црногорска војна музика, а имала је и неколико наступа у Градском парку.

Напосљетку треба рећи да су, мање-више, сви успјеси Друге црногорске војне музике на Цетињу - у периоду 1889-1915. године - везани за име капелника Франтишека-Фрања Вимера. Он је за релативно кратко вријеме од готово неписмених горштака године 1889. организовао у Подгорици Другу књажевску војну музику. У Подгорици је 1892. учествовао у конституисању Пјевачког друштва "Бранко", којему је кратко вријеме био хоровађа. Годинама је био наставник Дјевојачког института "Царице Марије" на Цетињу, а такође и Гимназије. На Цетињу је утемељио 1889. године, поред дувачког, и гудачки оркестар.

Уз то, годинама је водио Пјевачко друштво "Његош" и доприносио његовом угледу. Упућивао је неколико даровитих Црногораца на школовање и усавршавање у Праг, међу којима и два истакнута диригента са Цетиња: Алексу Ивановића и Јована Милошевића.³⁸ Ф. Вимер је компоновао сплетове народних пјесама, плесне композиције и корачнице.³⁹

Фрањо Вимер се бавио и журналистиком и музичком публицистиком. Био је дописник разних листова у Прагу, Петрограду и Берлину. Слао је, по правилу, ексклузивне дописе из Црне Горе. Најчешће је објављивао у прашким новинама *Народни лист*, под шифром Wr.⁴⁰ Потоњу

³⁷ *Глас Црногорца*, Цетиње, XXXIX/1813, бр. 33, 29. VII, стр. [2].

³⁸ Уп. Г. Крајичић: *op cit.*, стр. 9.

³⁹ Јован Милошевић и Рагко Ђуровић: *Вимер (Wimer)*. - У: *Музичка енциклопедија* 2, Загреб, МСМЛXIII, стр. 766. Потпис: Ј. Мвић и Р. Ђ.

⁴⁰ Види Алфабетски регистар аутора у "Библиографија о Црној Гори на чешком језику 1801-

деценију и по живота боравио је и стварао у Скопљу, Вршцу и Загребу. Умро је у Загребу 1935. године у 75. години живота.⁴¹

3. КРЕАТИВНИ ОБЛИЦИ МУЗИЧКЕ УМЈЕТНОСТИ

Послије формирања Војне музике на црногорском двору, музичка настајања су живнула. Све већма се поклања пажња музичкој култури и на двору и ван њега у престоници. Поред професионалних музиканата, стварају и композитори-аматери, као на примјер *Шпиро Огњеновић* (Котор, 1843 - Цетиње, 1914), секретар Министарства финансија Књажевине Црне Горе, и престолонаследник *Данило Петровић-Његош* и нарочито брат му - књаз *Мирко Петровић-Његош* (Цетиње, 1879-Беч, 1918). Огњеновић је компоновао корачнице (*Братски цвијет*), стихове из “*Балканске царице*” Николе I, више љубавних и црквених пјесама. Интересантно је напоменути да је Огњеновић вјероватно први покушао да компонује стихове из “*Горског вијенца*” (“Посвету праху оца Србије”). Покушавао је и да увјежбава ове композиције са хором. Иако су то почечи и мање успјели покушаји, ипак треба да се помену.

Престолонаследник Данило компоновао је музику на очеву пјесму *Онамо, онамо*, и објавио је у Прагу,⁴² док је књажевић Мирко компоновао и објавио у Риму *Фердинанд мари* и валцер *Мали прољећни цвијет* (за клавир и оркестар) и војнички марш *Успомена на Рим*. Потом је компоновао музику за очеву драму у стиховима “*Балканску царицу*”, књажеву химну, композиције - романсе за пјевање у пратњи клавира, *Јоште јуче* Ратхауза, *Молитву* Б. Радичевића, *Ја опет слушам твој тихи збор* Локвицкаја, *Кажми мени*, *Изгубљена срећа*, *Моја игра*, *На Лунару*, Ђуре Јакшића, о којима је стручна критика у српској и хрватској штампи доста похвално писала.⁴³ Уз то, компоновао је и једину црногорску оперу, која је извођена у Монте Карлу.⁴⁴ Композиторски рад Ш. Огњеновића, Данила и Мирка Петровића је утолико значајнији

1991”, Цетиње, 1993 (ЦРНОГОРСКА БИБЛИОГРАФИЈА, том IV, књ. 3(2, стр. 842).

⁴¹ *Novosti*, Zagreb, 29. маја 1935; *Зетски гласник*, Цетиње, 1935, бр. 44, 1. VI, стр. 4; НЛ: *Jugoslavensky hudebnik z Čech. František Wimmer, negdejší dvorní kapelník krále Nikolý, zamčel*. – *Česke slovo*, 1935, 2.VI, стр. 4.

⁴² Др Мирослав Лукетић: *Син првјенац био је композитор.Музика за пјесму”Онамо, онамо” коју је компоновао Данило Петровић чува се у Прагу.*-Побједа, Подгорица, 12. јул 2003, стр46.

⁴³ Др Ђ. Д. Пејовић: *Развитак просвјете и културе у Црној Гори 1852-1916*, Цетиње 1971, стр. 307.

⁴⁴ Др Мирослав Лукетић: *Извођење црногорске опере у Монте Карлу.Прољећни цвијет.*-Побједа, Подгорица, 24. мај 2003, стр.39.

што представља први покушај музичке дјелатности домицилних музичара-аматера.

Од композитора домаћег поријекла, који су својим именом и стваралаштвом доприносили развоју музичке културе у Црној Гори, треба посебно споменути Доњокрајца *Јована Иванишевића* (Цетиње, 1861 - Праг, 1889) - првог школованог музичара из Црне Горе. Иванишевић је завршио средњу школу у Београду и уз помоћ (стипендију) српске владе студирао Школу за оргуље у Прагу код З. Фибиха. Након четворогодишњег студирања (1885-1889), дипломирао је у Прагу и потом, несрећним случајем приликом клизања на леду утопио, се у Влтави. Иванишевић је компоновао скромнија дјела за оркестар, плесне композиције, корачнице за клавир, хорска дјела и соло-пјесме. Између осталих, он је у Прагу компоновао и објавио црногорску химну *Убавој нам Црној Гори*, према стиховима Јована Сундечића, и пјесму Радоја Рогановића - Црногорца поводом вјеридбе принцезе Милице. Урадио је и приручник *“Школа нотног пјевања”*, са упутствима за учење основних школа, и *“Упутство за предавање певања у основној школи”*, које је остало у рукопису.⁴⁵

Сем значајног наставно-педагошког рада и дјелатности на музичком просвјештавању на Цетињу, виолончелиста *Роберт Толингер* (Hlubaka, 1859 - Шабац, 1911), као наставник музике у Цетињској гимназији, Дјевојачком институту и Богословији, оставио је значајног трага као композитор. Још прије доласка на Цетиње компоновао је кантату *Косовка*, коју је завршио са *“Онамо, онамо”*! По доласку у Црну Гору убрзо је завршио композицију за клавир *Са Ловћена, Црногорском војнику* (Р. Рогановића) и низ других за клавир и соло-пјевање. Писао је и разна дјела на црногорске мелодије. Његов композиторски опус врло је опсежан; објавио је двадесетак композиција, а у оставштини их је два пута више.⁴⁶ О њему је писано да је један од оних музичара *“који праве епоху и који су златним словима забиљежени у историји лијепих умјетности”*.⁴⁷ Његове приредбе и музичке нумере на сцени Цетињске читаонице памћене су као изванредна музичка остварења. Стога је његов утицај у цетињској средини и на публику престонице Црне Горе био огроман. Посебно је утицао на даровитије појединце да више пажње обрате подизању властите музичке културе.

⁴⁵ Уп. : Др Перо Шоћ: *Први композитор из Црне Горе*. - 10 година Средње музичке школе “Његош”, Цетиње-Котор, 1946/47-1956/57, стр. 26-43; Рудолф Ј. Кранбацер: *Композитор Јован Иванишевић*. – Овдје, Титоград, III/1971, бр. 22 (март), стр. 20.

⁴⁶ Уп. : Др Душан Ј. Мартиновић: *Роберт Толингер (1859-1911)*. - У: *Портрети III*, Цетиње 1990, стр. 7-39.

⁴⁷ Др Клеантес Теодоридес: *Из Читаонице*. - Глас Црногорца, XXIV/1895, бр. 6, 4. II, стр. [3]. Потпис: Др. К. Т.

И Чех Франтишек-Фрањо Вимер, “аутор плесних композиција, корачница и рапсодичних дјела на народне мелодије” (*Данилов марш*, *Парадни марш* и други, полка *Јелена*, валцер *Шумске виле*, потпури из мотива црногорских народних пјесама) заорао је дубоку бразду у подизању музичке културе и унапређивању музичког живота на Цетињу.

И Вимеров претходник Антон Шулц писао је музичка дјела за потребе свог оркестра, посебно корачнице, служећи се црногорским народним напјевима. Забиљежено је да је компоновао и једну оперету из црногорског живота, која је приказивана у Котору и на Цетињу, али, на жалост, временом је она изгубљена.

Капелник Вимер одабирао је даровите младиће из Црне Горе и подучавао их у свирању дувачких инструмената и теорије музике. Репертоар војног ансамбла који је водио био је класичан, као и осталих војних музика разних земаља тадашњег свијета, што значи да Црногорцима ни у том погледу није недостајало амбиција, а и да је Војна музика на Цетињу била на врло пристојном нивоу. Вимер је био омиљен не само на двору већ и у народу. Као диригент постао је управо легендаран, тако да кад би доцније неко пошао да студира дириговање, обичавало се рећи: “Иде да учи за Вимера”.⁴⁸

Вимер је као солидни музички педагог најдаровитије младиће предлагао да се музички образују на одговарајућим школама у иностранству. Његовом заслугом послато је двадесетак младих Црногораца на музичко школовање у Чешку, а међу њима су, као што је већ речено били и диригенти *Алекса Ивановић* (Цетиње, 1888-Подгорица, 1940) и *Јован Милошевић* (Цетиње, 1895-1959). И Ивановић и Милошевић су завршили музичке студије у граду на Влтави, били истакнути црногорски хоровађе и музички педагози. Обојица су били наставници музике у Цетињској гимназији и хоровађе Пјевачког друштва “Његош”. И један и други су компоновали.

Јован Милошевић се огледао у компоновању хорских композиција, у обради народних мелодија и оркестарских минијатура, претежно за дувачки оркестар. Иако невелик Милошевићев “композиторски опус, једноставан и непретенциозан у изразу, солидарношћу техничке фактуре остаће значајан као документ свог времена и као вриједан допринос првих развојних етапа музичког стваралаштва у Црној Гори.”⁴⁹ Па, ипак, много је значајнији мелографски рад Јована Милошевића. “Путујући по свим крајевима Црне Горе неуморно је биљежио народне мелодије, груписао их у цјелине, хармонизовао и обрађивао за хорске саставе и тим поставио

⁴⁸ Антон Погачар: *Музичка настојања у Црној Гори крајем XIX и почетком XX вијека*. - 10 година Средње музичке школе “Његош”, Цетиње-Котор 1946/7-1956/7, стр. 22.

⁴⁹ *Музички гласник*, Подгорица, II/1998, бр. 3, јануар-март, стр. 4.

темеље црногорске етномузикологије. Збирка ових народних мелодија (од неколико стотина), недавно је угледала свјетлост дана; представља драгоцјену грађу за проучавање црногорског музичког фолклора...”⁵⁰

Када је ријеч о музичком фолклору Црне Горе треба посебно споменути чешког етномузиколога *Лудвига Кубу*, који је у Црној Гори боравио и истраживао народни мелос у неколико наврата (1890-1891, 1906. и 1910) и записао 250 различитих напјева. Куба је доста учинио за популарисање црногорског музичког фолклора, који је до њега врло једнострано оцјењиван. Његови записи су важни и за реконструкцију цетињског музичког живота.⁵¹

По позиву књаза-пјесника Николе Првог, године 1888. повремено је боравио на Цетињу *Дионисије де Сарно сан Ђорђо* (Напуљ, 1856-Пераст, 1937), диригент грађанске музике у Котору (1886-1892) ради писања опере по књажевом либрету. Компонувао је “Балканску царицу” (1891) за хор и гудачки оркестар, затим, црногорску химну, Сундечићеву пјесму поводом пунољетства престолонаследника Данила, “*Коло Црна Гора*” приликом вјеридбе принцезе Милице и др. Најпознатије штампано дјело де Сарнове је опера “*Балканска царица*”, издање удешено за пјевање и гласовир” (Трст-Болоња, 1891). Његова друга опера “*Горде*”, према драми Лазе Костића из црногорског живота, изгубљена је у рукопису.⁵²

Црногорски музички фолклор, и црногорски мотиви уопште, доста су рано привлачили пажњу старих музичара-композитора, који су се одушевљавали прегнућем људи настањених на љутом кршу, у вјековној борби за голу егзистенцију и са бројним непријатељима, спољним и унутрашњим. Примјера ради треба истаћи да су познате пјесме Ђуре Јакшића “*Црногорац Црногорки*” и “*Падајте браћо*” компоноване више пута (Александар Морфидис Нисис, Корнелије Станковић, Даворин Јенко, Иван Зајц, А. Добронић, Вацлав Ведрал, Гв. Хаавлас); “*Балканску царицу*” компоновао је и грчки композитор Д. Гиоргис, а црногорску химну *Убавој нам Црној Гори*, А. Даворовић и Ф. Грбич.

Све је то, као и многобројна гостовања страних музичара - истакнутих појединаца⁵³ и пјевачких друштава,⁵⁴ позитивно дјеловало на кул-

⁵⁰ Јован Милошевић: *Записи народних пјесама из Црне Горе / приказ средила мр Злата Марјановић*. - Подгорица 2000, 204 стр.; 24 цм.

⁵¹ Марко Рогошић: *Јован Милошевић*. - Музички гласник, Црне Горе, Подгорица, II/1998, бр. 3 (јануар- март), стр. 4-5.

⁵² Уп.: Лудвиг Куба, *У Црној Гори. Путеви предузети са намјером сакупљања народних пјесама*, Подгорица, 1996, 460 стр. + 130 Албум.

⁵³ Др Милош И. Милошевић: *Дионизио де Сарно сан Ђорђо са нарочитим освртом на каторски период музичког рада 1886-1892. год. (поводом стогодишњице рођења 1856-1956)*. - 10 година Средње музичке школе “Његош”, Цетиње-Котор, 1946/7-1956/7, стр. 185.

⁵⁴ Међу познатијим појединцима помињемо: оперску пјевачицу З. Остојић, из Београда

турну атмосферу на Цетињу и било стимуланс за конституисање и рад цетињских пјевачких друштава.

Dušan MARTINOVIĆ

*A CONTRIBUTION TO RESEARCH OF MUSIC
ART IN MONTENEGRO*

Summary

The article contains three segments: First Montenegrin military orchestra (1871-1879), Second Montenegrin military orchestra (1889-1916) and Creative forms of music art in Montenegro.

The first chapter tells about First Montenegrin military orchestra which started its work within organization of Cetinje library. The conductor was Anton Shultz, a Czech, who was engaged by Montenegrin ruler Nikola I during performance of "Jedinstvo" from Kotor in Cetinje on 11th November 1871. This orchestra was active until 1879 when they stopped their work.

In the second chapter the author writes about Second Montenegrin military orchestra in Cetinje (1889-1916) and its conductor Frantisek Vimer, Czech, (1865-1935) who achieved extraordinary success and popularity among in management of this military orchestra for twenty seven years.

The third segment relates to creative forms of music art: composers (amateurs and professionals) in Montenegro: Špiro Ognjenović (1840-1914), brothers of Danilo Petrović (1871-1939), the heir of the throne and prince Mirko Petrović Njegoš (1879-1918). Both sons of king Nikola were gifted musicians and they were composers. Besides them other national and foreign composers are described: Jovan Ivanišević (1861-1889), Czech Robert Tolinger (1859-1911), Aleksa Ivanović (1888-1940), Jovan Milošević (1895-1959) and Dionisije de Sarno san Giorgio (1856-1937), with basic data on their music opus.

(1889); Н. Д. Славјанског и Ст. Дескашева (1896); Ж. Савић и Некобе (1899); Коста Травањ, из Вршца (1901); А. Бошке (1910); Клементина Вутје (1912); Италијанско пјевачко друштво под руководством г-ђе Gerstot (1890); Пјевачко друштво из Београда (1893); Бечко музичко друштво Wafelharmonclub (1899); Оркестар В. Грегоруа (1900); Српско академско пјевачко друштво "Балкан", из Загреба (1907); Тамбурашки збор из Вирицбурга, Баварске (1907); Оријентални путнички клуб, из Лајпцига (1907); Београдско пјевачко друштво (1910) и др.